

طبقه‌بندی و تحلیل باستان‌شناسانه‌ی اشیاء سرخ‌دم لری

مریم دولتی

دانشجوی دکترای باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا

کاظم ملازاده*

دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا

mollazadeh@basu.ac.ir

شناسه‌ی دیجیتالی (DOI): 10.22084/nbsh.2018.15734.1713

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۱۷، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۱/۲۲

(از ص ۶۳ تا ۸۲)

چکیده

محوطه‌ی سرخ‌دم لری در ۱۰ کیلومتری جنوب‌شرق شهر کوه‌دشت در استان لرستان واقع شده است. این محوطه در سال ۱۳۱۷ ه.ش. و در جریان بررسی هیأت هلمز به سرپرستی اریک اشمیت شناسایی و مورد کاوش قرار گرفت. براساس داده‌های باستان‌شناسی به دست آمده، محوطه دارای ۳ لایه‌ی استقرار است؛ دوره‌ی اصلی استقرار در این محوطه (لایه‌ی ۲) شامل مجموعه معماری بزرگی است که «معبد» نامیده شده است. به‌هنگام کاوش بر سطح کف فضاهای معماری، زیر کف و داخل تعدادی از دیوارها، در مجموع حدود ۱۸۰۴ شیء کشف و ثبت شد. فراوانی اشیاء به دست آمده و تنوع فوق‌العاده‌ی آن‌ها بستر بسیار مناسبی برای مطالعه‌ی جامع اشیاء مزبور و ارتباط آن‌ها با بنای مکشوف را فراهم ساخت. با وجود فراوانی اشیاء به دست آمده، تاکنون این اشیاء به صورت علمی معرفی و مطالعه نشده‌اند؛ لذا با توجه به اهمیت موضوع، در این پژوهش تلاش شده گونه‌شناسی و تحلیل علمی در این ارتباط صورت گیرد. پژوهش حاضر با رویکرد توصیفی و با تکیه به اطلاعات کتابخانه‌ای و بررسی میدانی صورت گرفته و در پی پاسخ به پرسش‌های پیش‌رواست؛ آیا ساختمان محوطه‌ی سرخ‌دم لری معبد است؟ آیا اشیاء به دست آمده ماهیت آئینی و نذری دارند؟ از نظر گونه‌شناسی و جنس اشیاء به دست آمده مفهوم خاصی را به نمایش می‌گذارند؟ مطالعه‌ی صورت گرفته نشان می‌دهد که اشیاء سرخ‌دم لری از نظر گونه‌شناسی شامل انواع: زیورآلات، مهرها، سنجاق‌ها، ابزارآلات، ظروف، پیکرک‌ها، جنگ‌افزارها و اشیای متفرقه‌ی دیگر می‌شود. از نظر آماری نیز زیورآلات بیشترین حضور را داشته و از نظر ماده مورد استفاده برای ساخت، مفرغ بیشترین حجم را به خود اختصاص می‌دهد. همچنین مطالعه‌ی صورت گرفته بر روی جامعه‌ی آماری و توزیع و پراکندگی اشیاء در داخل بنا، نشان می‌دهد که اشیاء مورد بحث، ماهیت نذری داشته و بنای به دست آمده معبد مهمی برای طبقات مختلف جامعه به شمار می‌آمده است و تاریخی از ۱۲۰۰ تا ۷۰۰ ق.م. را پوشش می‌دادند.

کلیدواژگان: معبد سرخ‌دم لری، مفرغ‌های لرستان، عصر آهن لرستان، هزاره‌ی اول لرستان.

مقدمه

یکی از دوره‌های مهم و تعیین‌کننده‌ی تاریخی و فرهنگی ایران، عصر آهن (۱۴۵۰-۵۵۰ ق.م) است که در قالب آن، تحولات مهم تاریخی، اجتماعی و تکنولوژیکی صورت گرفته به‌گونه‌ای که جوامع کوچک آغازین این عصر در پایان این دوره با امپراتوری جهانی هخامنشی جایگزین می‌شوند (ملازاده، ۱۳۹۴: ۲۱۱-۲۱۴). منطقه‌ی لرستان نیز در این دوره و همراه با مناطق دیگر نیمه‌ی غربی ایران شاهد تحولات گسترده بوده است. کاوش محوطه‌ی سرخ‌دم لری در لرستان توسط هیأت هولمز و سرپرستی اریک اشمیت (Schmidt et al., 1989) و کشفیات آن انعکاسی از تحولات مزبور است. در جریان کاوش سرخ‌دم لری، یک مجموعه‌ی ساختمانی با کارکرد مذهبی و نیز حدود ۱۸۰۴ شیء با تنوع جنسی، هنری و کارکردی بسیار کشف و خاکبرداری شد و سرخ‌دم لری به‌عنوان یکی از محوطه‌های کلیدی عصر آهن لرستان شهرت یافت. با وجود داده‌های ارزشمند بسیار، به دلایل مختلف از جمله درگذشت اشمیت، هیأت هولمز در آن مقطع موفق به انتشار کامل گزارش نشد و به تبع آن، مطالعات درخوری پیرامون این محوطه و کشفیات آن صورت نگرفت و این درحالی بود که ابهامات بسیاری در ارتباط با این مکان وجود دارد؛ آیا ساختمان محوطه سرخ‌دم لری معبد است؟ آیا اشیای به‌دست آمده ماهیت آئینی و نذری دارند؟ از نظر گونه‌شناسی و جنس اشیاء به‌دست آمده مفهوم خاصی را به‌نمایش می‌گذارند؟

روش پژوهش: مقاله‌ی حاضر دارای رویکرد توصیفی-تاریخی است که در آن با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی، به معرفی، طبقه‌بندی و تحلیل اشیاء و ارتباط آن‌ها با کاربری بنا پرداخته شده است.

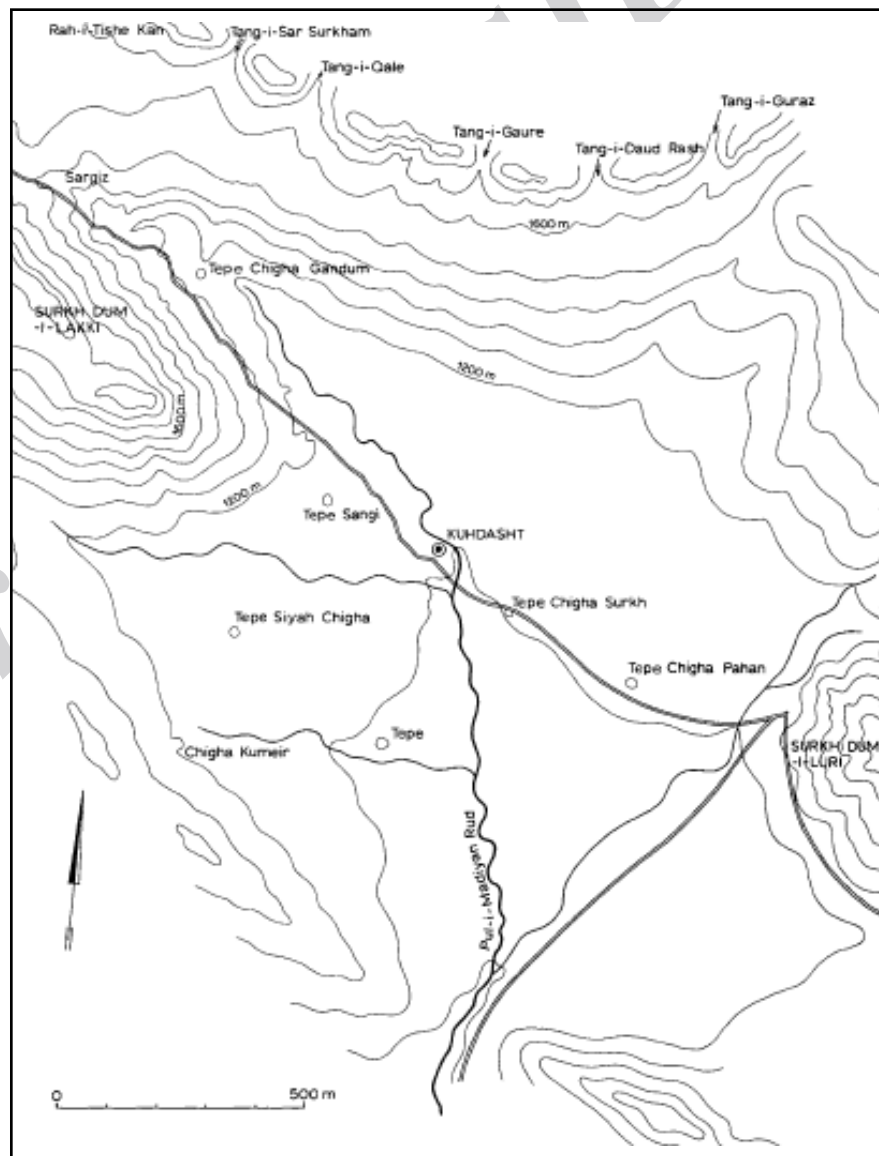
پیشینه‌ی پژوهش

محوطه‌ی مورد مطالعه نخستین بار از طریق یافته‌های حاصل از کاوش‌های غیرمجاز مورد توجه قرار گرفت. کاوش‌های کوتاه مدت اریک اشمیت در سال ۱۳۱۷ ه.ش. و کشفیات فوق‌العاده‌ی آن (Schmidt, 1938) نقطه‌ی آغازین مطالعات باستان‌شناسی این محوطه بود. اشمیت در سال ۱۳۱۷ ه.ش. گزارشی کوتاه از حفریات سرخ‌دم و اشیاء آن را منتشر ساخت (Schmidt, 1938). بعد از مرگ اشمیت در سال ۱۳۴۳ ه.ش.، ون لون گزارشی مختصری از پروژه را در طی چند سال منتشر کرد (Van Loon, 1967). سپس در سال ۱۳۶۸ ه.ش.، یک گزارش نهایی از حفریات سرخ‌دم منتشر گردید (Schmidt et al., 1989). با وجود اهمیت بسیار اشیاء سرخ‌دم لری، متأسفانه پژوهش‌های اندکی بر روی این اشیاء و جنبه‌های مختلف وجودی آن‌ها انجام گرفته است. به‌جز مقاله‌ی ماسکارالا که در آن به معرفی و توصیف تعداد محدودی از اشیاء سرخ‌دم لری موجود در موزه‌ی هنر متروپولیتن می‌پردازد (Muscarella, 1981) و دو پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد که در آن‌ها ناهید دهقان (۱۳۸۲) و مریم دلیران‌نیا (۱۳۸۷)، به مطالعه‌ی تعدادی از اشیاء این محوطه پرداخته‌اند، پژوهش درخور دیگری در این ارتباط انجام نگرفته است. امید

می‌رفت کاوش سال ۱۳۸۸ ه.ش. کامیار عبدی سرآغاز مطالعات جدی در ارتباط با این محوطه‌ی کلیدی باشد (عبدی، ۱۳۸۸)، اما ناتمام ماندن این مطالعه، امید به وجود آمده را از میان برد. مطالعات اندک انجام گرفته بیشتر گزارشی از کاوش و اشیاء به دست آمده بوده و یا این‌که به مطالعه‌ی بخشی از اشیاء پرداخته‌اند و در هیچ‌کدام از این مطالعات به بررسی معبد بودن ساختمان و طبقه‌بندی و تحلیل اشیاء سرخ‌دم لری پرداخته نشده است.

موقعیت جغرافیایی

سرخ‌دم لری در شیب کوهی به همین نام در کناره‌ی شرقی جلگه‌ی کوه‌دشت واقع شده است. این محوطه در فاصله‌ی ۱۰ کیلومتری جنوب‌شرق شهر کوه‌دشت قرار گرفته و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۲۸۰ متر می‌باشد (Shmidt, 1989: 49).

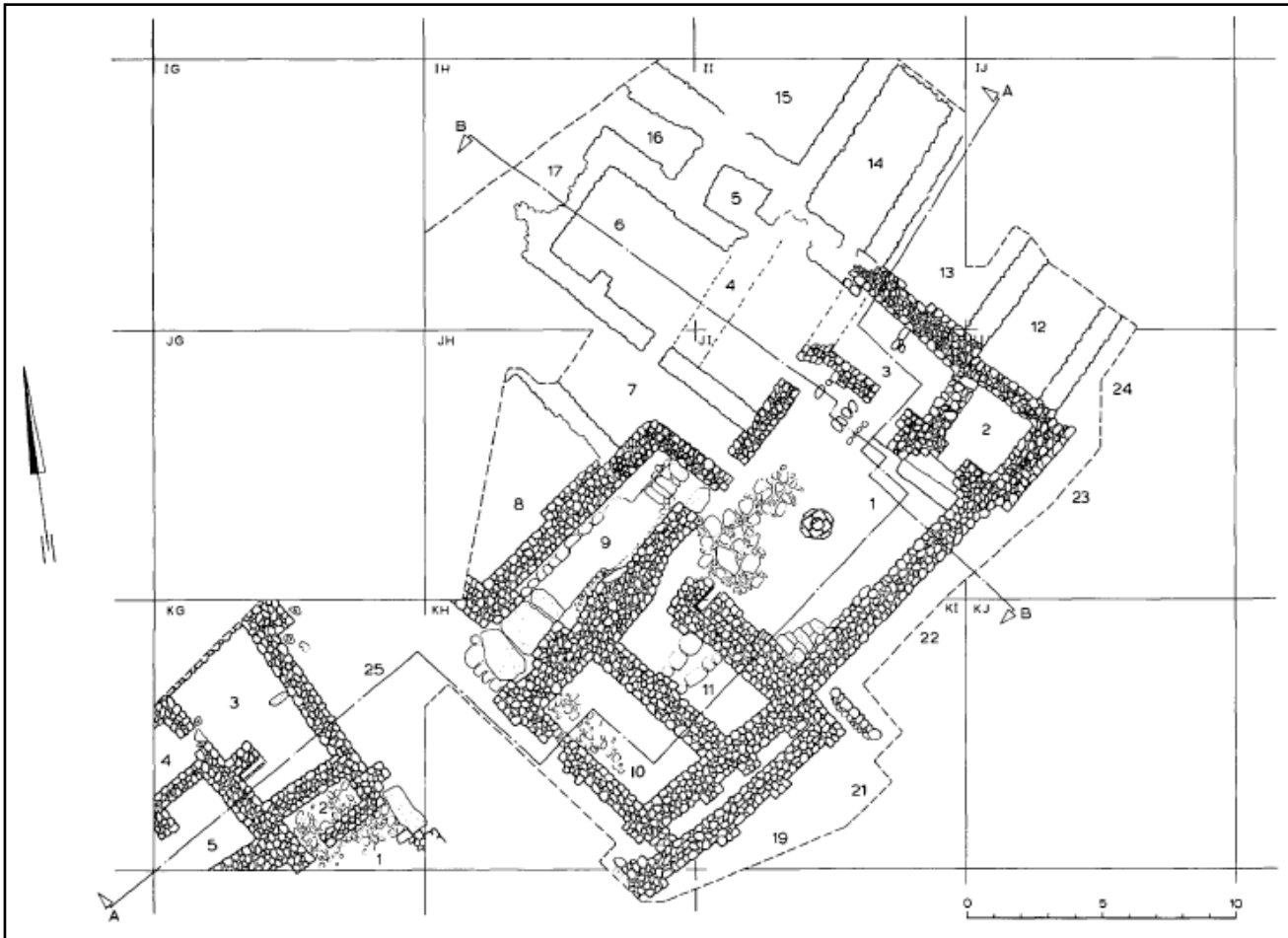
► تصویر ۱. موقعیت سرخ‌دم لری در نقشه‌ی منطقه‌ی کوه‌دشت (Shmidt, 1989: pl. 47).

مجموعه‌ی آثار معماری مکشوف

مجموعه‌ی معماری سرخ‌دم لری شامل ۳ دوره‌ی استقرار است که از جدید به قدیم با شماره‌های ۱ تا ۳ نام‌گذاری شده است. لایه‌ی ۳ شامل دو لایه‌ی فرعی A و B و لایه‌ی ۲ نیز شامل سه لایه‌ی فرعی A-C می‌شود. براساس گاه‌نگاری هیأت اشمیت لایه‌ی B3 تاریخ ۱۳۵۰ ق.م. را دربر می‌گیرد که با اواخر دوره‌ی مفرغ مطابقت پیدا می‌کند (Schmidt et al., 1989: 491). این تاریخ براساس گاه‌نگاری دایسون در قالب عصر آهن I (Dyson & Muscarella, 1989: 13) و براساس گاه‌نگاری دانتی در قالب عصر مفرغ متأخر قرار می‌گیرد (Danti, 2013: 336-344). لایه‌ی A3 این ساختمان نشان‌دهنده‌ی استقرار از عصر آهن II (۱۰۰۰ تا ۸۰۰ ق.م.) می‌باشد. بعد از متروک شدن لایه‌ی ۳، دوره‌ی اصلی استقرار که بقایای معماری آن، لایه‌ی ۲ نام‌گذاری شده است، شروع می‌شود. بقایای معماری لایه‌ی استقرار C2 مشتمل بر یک تالار مرکزی و اتاق‌های پیرامونی است که از سوی اشمیت «معبد» نامیده شده است. به نظر می‌رسد بنا به صورت دو طبقه بوده که برای ساخت طبقه‌ی زیرین از سنگ و طبقه‌ی بالا از خشت استفاده شده است. اتاق ۱ بزرگترین و در عین حال اتاق مرکزی نیایشگاه بوده است. در امتداد دیوار جنوب غربی اتاق شماره‌ی ۱ آثاری وجود داشت که پیشنهاد می‌کند که پخت و پز در این قسمت انجام شده است. قسمت عمده‌ی این دیوار دارای تورفتگی بوده که در عمق این تورفتگی نیمکتی به ارتفاع ۳۰ سانتی‌متر تعبیه شده است. در منتهی‌الیه راست این نیمکت، گودی باریک و طولی وجود داشت که با دو پوشش گلی هر کدام به ضخامت یک سانتی‌متر اندود شده بودند که احتمالاً اجاقی را شکل می‌دادند. در مرکز این اتاق، سازه‌ای از خشت و گل وجود دارد که در قسمت مرکزی آن یک حفره‌ی تقریباً استوانه‌ای ناهموار به قطر ۵۰ سانتی‌متر قرار دارد که با خاکستر سیاه و استخوان‌های حیوانات پُر شده است. اشمیت این سازه را «آتشدان» نامیده است (Schmidt et al., 1989: 50)؛ اگرچه احتمال پایه‌ستون بودن آن با توجه به مشابهت آن با انواع نوشیجان (استروناخ، ۱۳۹۰: ۱۵۲). و گودین تپه (Young, 1969: 28-30) نیز مطرح است. ساختمان لایه‌ی C2 یا معبد بر روی بقایای ساختمان قبلی بنا شده است که نمی‌توان آن را به قبل از میانه‌ی سده‌ی ۹ ق.م. تاریخ‌گذاری کرد (Schmidt et al., 1989: 50-51). در لایه‌ی B2 با دوباره‌سازی دیوارها و تغییر کف‌ها در بخشی از مجموعه بنا، اولین دوره‌ی تغییرات آغاز می‌گردد. در لایه‌ی A2 نیز تغییراتی در کف و دیوار اتاق‌ها صورت گرفته است. بقایای معماری متعلق به لایه‌ی B1 نیز به تعدادی الحاقات در ساختمان‌های لایه‌ی A2 محدود می‌شود (Schmidt, 1988: 55). تاریخ لایه‌ی B2 نیمه‌ی دوم قرن ۸، و A2 نیمه‌ی نخست قرن ۷ ق.م. می‌باشد. احتمال می‌رود پایان مرکزیت مذهبی ساختمان معبد در حدود ۶۵۰ ق.م. رخ داده باشد (Schmidt et al., 1989: 52-55; 487-490).

یافته‌ها

مهم‌ترین دست‌آورد اشمیت در سرخ‌دم لری، کشف ساختمانی است که از طرف

▲ تصویر ۲. نقشه‌ی لایه C2 معبد اصلی
(Schmidt, 1989: pl. 51).

وی، با عنوان «معبد» معرفی شده است و دارای تاریخی بین ۷۵۰-۸۰۰ ق.م. می‌باشد (Schmidt et al., 1988: 487-488). از طرفی با توجه به تاریخ تعدادی اشیاء که دارای کتیبه‌هایی به تاریخ قرن ۱۲ و ۱۱ ق.م. هستند، معلوم می‌گردد که بخشی از مجموعه‌ی اشیاء به دست آمده با دوره‌ی ساخت و استفاده از بنا همزمان نیستند و دوره‌ی زمانی طولانی‌تری را دربر می‌گیرند (Schmidt et al., 1989: 475-481). اشیاء به دست آمده از سرخ‌دم لری در یک طبقه‌بندی کلی، شامل: زیورآلات، مهرها، سنجاق‌ها، ابزارها، ظروف، پیکرک‌ها، جنگ‌افزارها و اشیای متفرقه می‌باشد که در انواع شکل‌های ساده تا پیچیده قرار می‌گیرند. تعداد قابل توجهی از این

► جدول ۱. گاه‌نگاری لایه‌های معماری سرخ‌دم لری
(Schmidt et al., 1989: 486-490).

لایه‌ی ۳B	عصر مفرغ متأخر	۱۳۵۰ ق.م.
لایه‌ی ۳A	عصر آهن II	۸۰۰-۱۰۰۰ ق.م.
لایه‌ی ۲C	عصر آهن II	۷۵۰-۸۰۰ ق.م.
لایه‌ی ۲B	عصر آهن III	۷۰۰-۷۵۰ ق.م.
لایه‌ی ۲-۱A	عصر آهن III	۶۵۰-۷۰۰ ق.م.

اشیاء دارای نقش‌های منحصربه‌فردی می‌باشند که در این اشیاء تأثیر سبک‌های بین‌النهرینی، ایلامی و سبک بومی لرستان دیده می‌شود. نکته‌ی قابل توجه دیگر در ارتباط با این اشیاء حضور تعداد اندکی اشیاء کتیبه‌دار است که توسط ون لون ترجمه و منتشر شده‌اند. در ترجمه‌ی این کتیبه‌ها عباراتی همانند خدای مهربان...، رحمت بر...، برای بانوی خود نین لیل...، کوری گلزو-نایب السلطنه- منصوب شده توسط نین لیل...، خدمت‌گذار ایلانی...، کوری گلزو- مطیع خدای مردوک-، قابل مشاهده است (Schmidt et al., 1989:475-481).

گونه‌شناسی یافته‌های سرخ‌دم لری

اشمیت که با هدف کشف مفرغ‌های لرستان و حمایت خوانین محلی، اقدام به کاوش سرخ‌دم نمود؛ در گزارش خود تعداد اشیاء مکشوف را ۱۸۰۴ شیء عنوان کرده است (Schmidt et al., 1989: 475-481). اما در گزارش نهایی هیأت هولمز، ۲۲۰۰ شیء ثبت شده که از این تعداد ۲۱۳۳ شیء مربوط به استقرار عصر آهن محوطه می‌باشد. لازم به ذکر است که تعداد ۲۱۳۳ شیء براساس شمارش تمام اشیاء جداول گزارش نهایی هیأت هولمز مشخص شده است. ظاهراً علت این تفاوت، ثبت قطعات مختلف یک شیء واحد با شماره‌های مختلف است. با در نظر گرفتن این نکته، تعداد کل یافته‌ها ۲۱۳۳ شیء می‌باشد که براساس نوع به ۸ گروه کلی: زیورآلات، مهرها، سنجاق‌های دیسکی و پلاک‌مانند، ابزار، پیکرک‌ها، ظروف، جنگ‌افزارها و اشیای متفرقه، تقسیم گردید (نمودار شماره‌ی ۱ و ۲). در این پژوهش اشیاء به دست آمده طبقه‌بندی و گونه‌شناسی شده و در قالب جداول پیش‌رو معرفی شدند. در این جداول علاوه بر گونه‌شناسی؛ جنس، تزیین و ابعاد نمونه‌ها (کوچکترین تا بزرگترین) مشخص و مورد مطالعه قرار گرفتند.

تحلیل داده‌ها

همان‌گونه که اشاره شد از لایه‌ی استقرار C2 سرخ‌دم لری حجم بالایی از اشیاء با گونه‌ها و جنس‌های مختلف به دست آمد که برخی از این اشیاء دارای کتیبه نیز هستند. وجود تعدادی اشیای کتیبه‌دار که در آن‌ها به وقف اشیاء به خدایان اشاره شده است، نذری بودن حداقل این تعداد از اشیاء را تأیید می‌کند. از طرف دیگر، توزیع و پراکندگی اشیاء در شکاف دیوارها، سطح کف و زیر کف، در عین بی‌نظمی، احتمالاً تابع قواعدی خاصی بوده که در محوطه‌ی سنگتراشان نیز شاهد آن هستیم. به نظر می‌رسد آیین خاص مذهبی تعیین‌کننده‌ی اصلی در اهداء و نیز شیوه‌ی غیرمعمول توزیع و پراکندگی اشیاء نذری بوده است. براساس این آیین، نیایشگران نذرهای خود را بدون نظم و سیستم انبارداری خاصی در محوطه‌ی مقدس یا فضاهای مقدس معماری قرار می‌دادند.

موضوع دیگر، تنوع گونه‌شناختی مواد به‌کار رفته در ساخت اشیاء، سبک‌های هنری مختلف، سطوح بسیار متفاوت ارزش اقتصادی اشیاء مکشوف و گستره‌ی طولانی مدت تاریخ ساخت آن‌ها است. این تنوع نیز ماهیت آیینی نذورات و بنای

جدول ۲. طبقه‌بندی اشیای سرخ‌دم لری براساس نوع شی (نگارندگان، ۱۳۹۶).

۱- زیورات						
ردیف	نوع	تصاویر برگزیده	جنس	تزئین	ابعاد cm	
۱-۳۴	حلقه انگشتری (ساده یا پایانه‌های تزئینی)	ساده	گل‌پخته آهن مفرغ مس/مفرغ	-نقوش زیگزاگی -هاشور متقاطع -نقوش شیار -مانند	2-3x0/2-0/9	
۳۵	طوق		مفرغ	-	۲۰/۵	
۳۶-۱۴۳	دستبند	با حلقه باز و پایانه ساده با حلقه متداخل با پایانه انسانی با پایانه جانوری	مفرغ آهن مس/مفرغ	-بدون نقش -نقوش زیگزاگی -هاشور متقاطع -نقوش شیار -مانند	3-9x0/2-1/1	
۱۴۴-۱۷۹	گوشواره		مفرغ آهن نقره سرب	-	1-3/5x0/2-2/5	
۱۸۰-۱۸۳	آینه		مس/مفرغ	-	9-7x0/1	
۱۹۲	حلقه مو		مس/مفرغ	-	2/2-2/8x1/8-3/8	
۱۹۳-۲۳۶	دکمه		مفرغ سنگ استخوان گل‌پخته شیشه	-	1-4x0/4-1/6-	
۲۳۷-۲۴۴	آذین لباس		مس/مفرغ	-	1/7-7/6x0/1-0/5	

مورد اشاره را تأیید می‌کند. چنین تنوعی را می‌توان در گنجینه‌ی جیحون که با احتمال زیاد مربوط به یک معبد بوده و نیز گنجینه‌ی مجموعه‌های مذهبی دوره‌های جدیدتر (همچون آستان قدس رضوی) نیز مشاهده کرد. یکی از دلایل چنین تنوعی حضور طبقات مختلف اجتماعی در این معبد است؛ طبقاتی که طبیعتاً از سطح اقتصادی و اجتماعی بسیار متفاوتی برخوردار بوده و متناسب با پایگاه اقتصادی، شیوه‌ی معیشت، ماهیت نذر و موارد دیگر، نذرهای خود را انتخاب و به معبد اهدا می‌کرده‌اند.

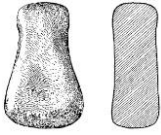

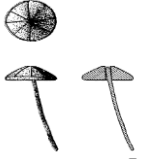

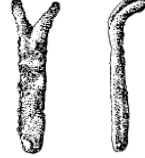

در میان یافته‌های سرخ‌دم لری، اشیاء مفرغی بیشترین تعداد و تنوع را به خود اختصاص می‌دهند. ارزش فلز و ساخته‌های مفرغی و نیز رونق ساخت اشیاء مفرغی

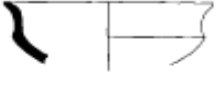
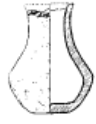
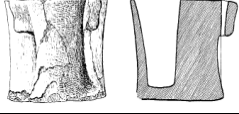
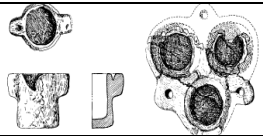
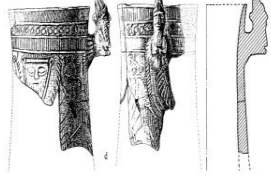

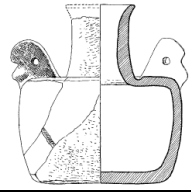
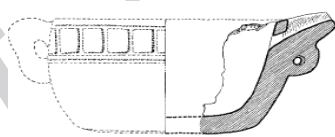

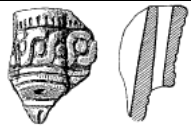

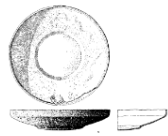

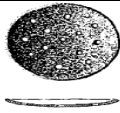

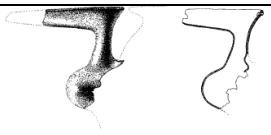

۱- زیورات									
ردیف	نوع	تصاویر برگزیده	جنس	تزیین	ابعاد cm				
۲۴۵-۲۴۸	زنجیر		مفرغ مفرغ/آهن		0/6-2/3				
۲۴۹-۲۵۰	زنگوله		مفرغ		4/0-4/6x5/5/8				
۲۵۱-۲۵۴	اویز تزیینی		مس/مفرغ		2x15				
۲۵۵-۸۱۶	سنجاق‌های میله‌ای با سر تزیینی		مفرغ -آهن -مفرغ/آهن -سرب						
۸۱۷-۸۸۱	اویز		استخوان، صدف، مس/مفرغ، بدل چینی، سنگ، سرب		1/9/3x1/6- 8/9x0/3-1/1				
۸۸۲-۹۰۷	پلاک		مس/مفرغ استخوان		1/5-8/10x2/2-9/5				
۹۰۸-۱۱۴۹	مهره		صدف مفرغ سنگ کنگومرا سنگ گچ سنگ آهک سنگ مار قیر گل پخته شیشه کلریت استخوان عقیق نقره کریستال دندان						

ردیف		نوع		تصاویر برگزیده		جنس	تزیین	طول cm	قطر cm
۱-۱۶۸	مهر استوانه‌ای	نبرد انسان با حیولن		صحنه تشریفاتی		صدف		0/9-4/8	0/8-2/1
		صحنه‌های حیوانی		صحنه‌های کشاورزی و شکار		مفرغ سنگ کنگلومرا سنگ گچ سنگ آهک سنگ مار سنگ مرمر سنگ یمانی سنگ سیاه سنگ سفید سنگ قرمز			
		صحنه ضیافت		اشخاص اسب‌ناده احتمالاً در اقدامات مراسم مختلف		سنگ قهوه‌ای سنگ خاکستری سنگ نخودی مرجان سفال قیبر گل پخته استخوان بدل چینی			
		صحنه‌های نوشیدن، رقصيدن و عاشقانه		حیوانات در اطراف درخت‌ها					
۱۶۹-۲۰۰	مهر استامپی					مس سنگ سیاه سنگ سفید گرانیت نقره صدف بدل چینی	-	ابعاد 1/4-4/0x0/8-4/0x0/6-3/3	

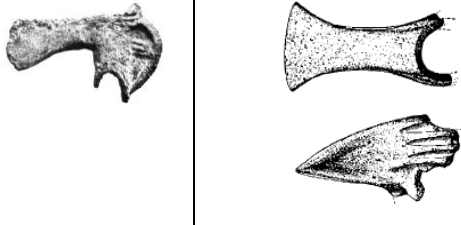
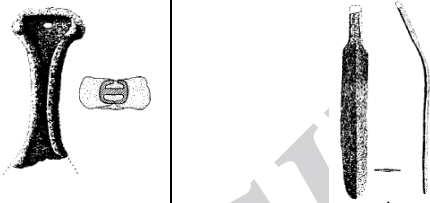
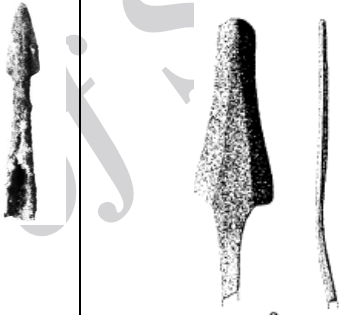
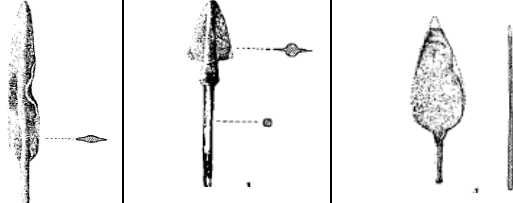
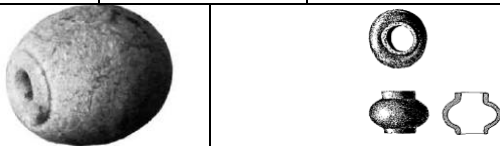
فوق‌العاده در لرستان، از دلایل اصلی حضور چشم‌گیر ساخته‌های مفرغی در این مجموعه است. غلبه‌ی اشیاء مفرغی در محوطه‌ی سنگتراشان و قبور عصر آهن لرستان نیز دیده می‌شود. از نظر گونه‌شناسی، تزیینات شخصی با ۵۴ درصد، بیشترین تعداد را به خود اختصاص می‌دهند. تزیینات شخصی، به‌ویژه انواع فلزی آن‌ها از پیش‌از تاریخ تا دوره‌ی حاضر در کنار کارکردهای تزیینی، به‌عنوان کالای

۳- سنجاق‌ها						
ردیف	نوع	تصویر	جنس	تزئین	طول cm	عرض cm
۱-۱۷۴	سنجاق‌های با سرهای دیسکی مانند		- مس / مفرغ - آهن - نقره - سرب	دارای نقوش هندسی	۶/۶-۲۷/۲	۸/۹-۱۰/۰
				دارای نقوش گیاهی		
				دارای نقوش جانوری		
				دارای نقوش انسانی		
۱-۸۴	سنجاق‌های با سرهای پلاک مانند		مس / مفرغ	دارای نقوش هندسی	۵/۲-۹/۲	۰/۵-۸/۱
				دارای نقوش گیاهی		
				دارای نقوش جانوری		
				دارای نقوش انسانی		

۴- ابزار		ردیف	نوع	تصاویر برگزیده	جنس	تزیین	ابعاد cm
	۱-۱۲۲	دسته هاون		سنگ		7/2-22/5×3/8-7/8	
		چاقو		-مفرغ -آهن		5/1-8/5×1/0-3/9	
		کارک		-مفرغ -آهن		3/7-16/3×0/2-4/1	
		اسکنه		-مفرغ -آهن		5/6-10/7×0/7-1/1	
		سوزن		مفرغ		6/0-12×0/3	
		گل میخ		بدل چینی	گیاهی	2/1-7/0×0/6-7/5	
		سنگ چخماق		سنگ		2/5×2/1×0/5	
		موجین		-مفرغ -آهن		5/9-7/2×1/9	
		سر دوک		-سنگ -گل پخته -سفال	هندسی -گیاهی جانوری	2/1-3/7×4/1-3/8×0/6-1/7	
		سنگ چاقو تیز کنی		سنگ		4/7-34×0/9-6/1	
		میخ		مفرغ		1-4×1/5-2/5	
		سنگ وزنه		سنگ مفرغ		1/8-3/9×1/5-7/5×1/1-3/7	

ابعاد cm		تزیین	تصاویر برگزیده		جنس	ردیف
3/6-9/4+x3/4-6/7+x2/5-6/7					سفال	۱-۵۰
3/2-19+x2/8-16					بدل چینی	۵۱-۶۴
						
						
						
عرض قطر در قسمت لبه	ارتفاع				مس / مفرغ	۶۵-۱۰۷
0/6-11	0/4-9/8					
						
						
						

۶- پیکرک‌ها							
ردیف	نوع	تصاویر برگزیده	جنس	تزئین	ابعاد cm		
۱-۵۱	جانوران ۴ پا		- مفرغ - سفال - سنگ	-	2/1-10/3 x 1/8-6/9		
	جانوران شاخ‌دار ایستاده						
	شاخ‌دار خوابیده						
	پرنده						
متفرقه							
۵۲-۶۲	انسانی		- گل پخته - مفرغ - مس / مفرغ - بدل چینی		3/2-11/4 x 1/6-5/6		

۷- جنگ افزارها					
ردیف	نوع	تصاویر برگزیده	جنس	تزئین	ابعاد cm
۱-۱۰	تبر		مفرغ	-	2/5-14x2-5/5
۱۱-۲۳	خنجر (دسته و تیغه)		مفرغ/آهن	-	5-44x1-4
۲۴-۲۵	سرنیزه		مفرغ	-	11-16x2-3
۲۶-۴۱	سربیکان		مفرغ/آهن	-	4-10x1-2x0/2-0/6
۴۲-۴۳	سرگز		مفرغ/سنگ	-	3-7x4-6

سرمایه‌ای و ابزار مبادله نیز مورد استفاده بوده و در حال حاضر نیز از جمله نذورات مهمی است که افراد (به‌ویژه زنان) به اماکن مذهبی اهدا می‌کنند؛ لذا حضور تعداد زیاد تزیینات شخصی در سرخ‌دم لری به این صورت قابل توجیه است. از طرف دیگر، تزیینات شخصی (با تنوع فوق‌العاده در جنس، ساخت و شکل) در دسترس‌ترین اشیایی بوده که طبقات مختلف جامعه، حتی مردان می‌توانستند به معبد اهدا کنند.

بدل چینی، سنگ صابون، مرمریت و سنگ‌های نیمه‌قیمتی ساخته شده‌اند. مهرها هم به دلیل جنس خود و هم به جهت کارکردهای مهمی که به عهده دارند، و هم به جهت نقوش و هنری که در ساخت آن‌ها به کار رفته، حائز ارزش ویژه بوده و لذا جای خود را در میان گنجینه‌های معابد پیدا کرده‌اند. مهرها با توجه به ماهیت و نیز ارزش مادی و هنری خود، گاه نسل‌ها مورد استفاده بوده و بعد از آن نیز به‌عنوان گنجینه‌ی خانوادگی نگه‌داری می‌شدند؛ بنابراین طبیعی است دوره‌ی زمانی گسترده‌ای را شامل شده و گاه به هنگام اهداء مدت زمان زیادی از ساخت آن گذشته باشد و یا این که منشاء متفاوتی داشته باشند.

تعداد اندک جنگ‌افزار در میان اشیاء سرخ‌دم لری، نکته‌ی قابل تحلیل است. در میان ۲۱۳۳ شیء به‌دست آمده، تنها ۴۴ جنگ‌افزار که ۸۹ درصد آن‌ها مفرغی هستند، شناسایی شده است. این در حالی‌ست که حضور جنگ‌افزار در قبرستان‌های عصر آهن منطقه و حتی در سنگتراشان که به‌عنوان مکان مذهبی یا آیینی شناخته شده، قابل توجه است (ملکزاده، ۱۳۹۱: ۱۷۶). از میان ۴۴ جنگ‌افزار شناسایی شده نیز تعدادی نمادین بوده و عملاً به‌عنوان جنگ‌افزار فاقد کارایی هستند و نمونه‌های مشابه آن‌ها در دیگر محوطه‌های لرستان نیز قابل مشاهده است. درصد اندک جنگ‌افزار در سرخ‌دم لری تا حدود زیادی به ساختار اجتماعی و اقتصادی اقوام ساکن در هزاره‌ی نخست این منطقه برمی‌گردد. به نظر می‌رسد معبد سرخ‌دم لری توسط اقوام ساکن و کشاورز منطقه ساخته و مورد استفاده بوده است. حضور جنگ‌افزار، بیشتر در میان اقوام دامدار و کوچ‌رو محسوس‌تر است. حدود ۵ درصد اشیاء مکشوف به ظروف اختصاص یافته که ۴۰ درصد آن‌ها را ظروف مفرغی تشکیل می‌دهند. یافته‌های محوطه سنگتراشان (ملکزاده، ۱۳۹۱: ۱۸۷-۱۹۱) نشان می‌دهد که انواع ظروف مفرغی، از جمله ساخته‌های بودند که در کنار جنبه‌ی کاربردی، به دلیل ارزش ذاتی و نیز هنری، می‌توانستند به معابد اهدا شده باشند. این نیز سنت ماندگاری است که بعدها در دوره‌ی هخامنشی (گنجینه‌ی جیحون که احتمالاً مربوط به یک معبد بوده است) و دوره‌های بعد شاهد آن هستیم.

پیکرک‌ها با ۳ درصد، بخش اندکی از اشیاء را به خود اختصاص می‌دهند. درحالی‌که انتظار حضور پُر تعداد اشیاء نمادین و آیینی، از جمله مجسمه و پیکرک در معابد وجود دارد. به نظر می‌رسد در نظام‌های مذهبی ساده و ابتدایی (همانند نمونه‌ی مورد مطالعه)، اهدا و نذر، به غیر از سنجاق‌های دیسکی شکل و پلاک‌ها که به آن‌ها اشاره شد، فاقد شکل و دسته‌بندی تعریف شده‌ای بوده و هر فرد متناسب با داشته‌های در دسترس خود، نذورات خود را انتخاب و اهدا می‌کرده است. تنوع زیاد گونه‌شناسی و جنسی اشیاء سرخ‌دم از این راه قابل توجیه است.

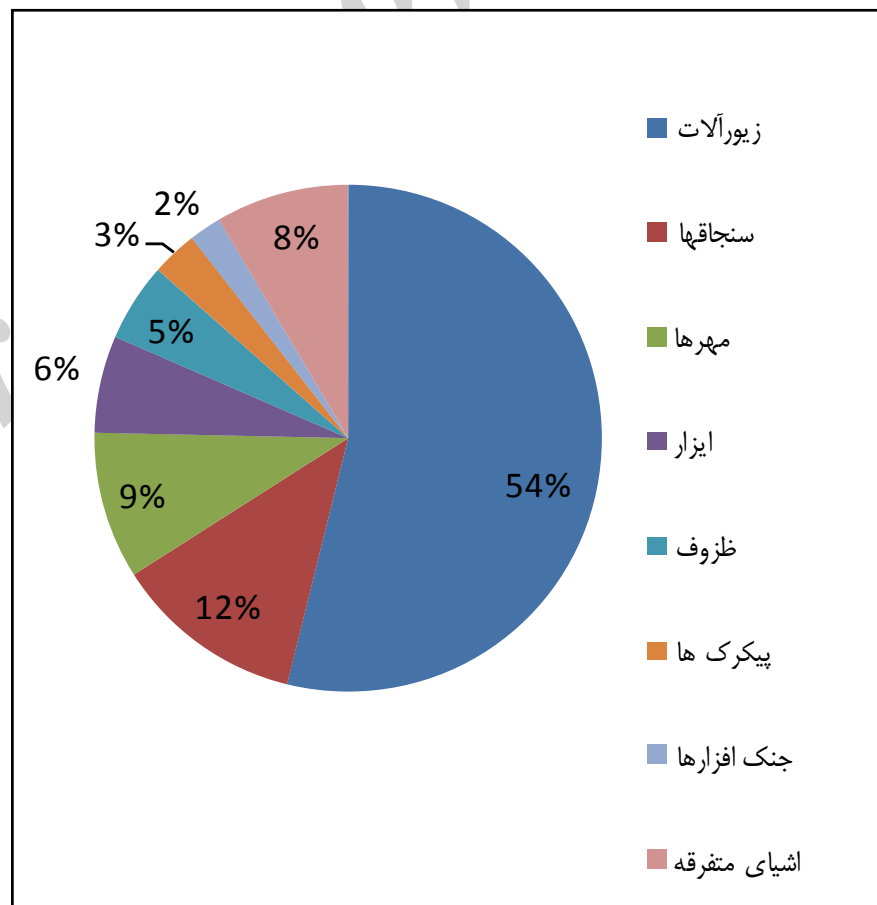
نکته‌ی مهم دیگری که از تحلیل اشیاء سرخ‌دم لری مشخص می‌شود، خاستگاه متفاوت هنری اشیاء مکشوف است^۲. در اینجا با توجه به سبک هنری و نیز کتیبه‌های نگاشته شده بر روی اشیاء، حداقل سه سبک هنری محلی، بابلی و ایلامی را می‌توان تشخیص داد. در ارتباط با دلایل حضور اشیاء با کتیبه‌های ایلامی

و بابلی، فرضیه‌های مختلفی مطرح شده است؛ اما در اینجا، آنچه مهم است حضور اشیاء کتیبه‌دار و نیز اشیایی است که احتمالاً منشأ بابلی و ایلامی داشتند. این حضور، انعکاسی از اهمیت و جایگاه معبد سرخ‌دم لری در منطقه، به‌ویژه برای طبقه‌ی حاکمه که دسترسی به چنین اشیایی داشتند، می‌باشد.

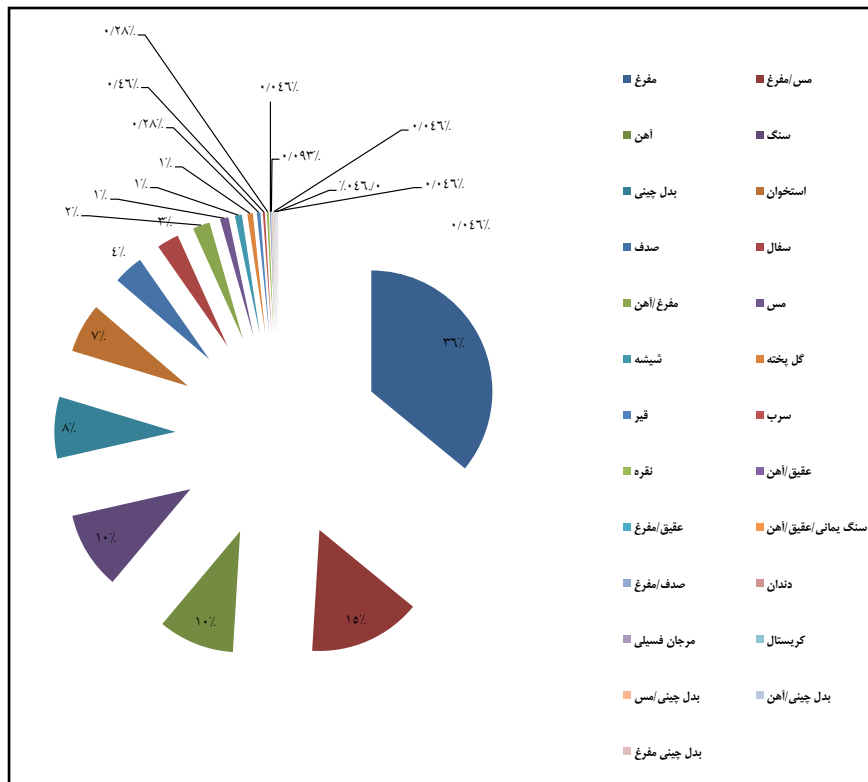
نتیجه‌گیری

در خصوص انتساب محوطه‌ی سرخ‌دم به قوم و دولت خاص، با توجه به موقعیت جغرافیایی و دوره‌ی تاریخی مورد استفاده، به‌نظر می‌رسد پادشاهی الیپی که در این تاریخ در منطقه حضور داشته (ملازاده و گودزی، ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵) محتمل‌ترین گزینه باشد. این پادشاهی مهم‌ترین ساختار سیاسی بود که به گواهی منابع آشوری در حداقل از قرن ۹ تا قرن ۷ ق.م. در گستره‌ی استان لرستان امروزی حضور پُررنگی داشته است.

با توجه به ویژگی‌های معماری، فراوانی اشیاء مکشوف و توزیع و پراکندگی آن‌ها در داخل فضای معماری و نیز داخل دیوارها و زیر کف، همان‌گونه که از ابتدا هیأت هولمز نیز به‌درستی تشخیص داده، بنای مکشوف، معبدی است که حداقل در طی سده‌های ۹ و ۷ ق.م. مورد احترام و توجه اقوام ساکن در منطقه، به‌ویژه طبقه‌ی

► نمودار ۱. انواع گونه‌های اشیاء در سرخ‌دم لری (نگارندگان، ۱۳۹۶).

نمودار ۲. بررسی جنس گونه‌های اشیاء سرخ‌دم لری (نگارندگان، ۱۳۹۶).

حاکمه بوده است. در طی این مدت افراد متناسب با جایگاه اقتصادی و اجتماعی خود هدایایی به معبد اهدا نموده و این هدایا برخلاف تعدادی معابد دوره‌های قبل و بعد که معمولاً انبارهایی برای نگه‌داری گنجینه‌های اهدایی داشته، بدون نظم خاصی بر سطح کف، داخل شکاف دیوارها قرار داده می‌شدند که گاه با ایجاد کف جدید بخشی از اشیاء در زیر این کف مدفون می‌شدند. با توجه به احترام و تقدس معبد و نذورات آن، طبیعتاً اشیاء دست‌نخورده باقی می‌ماندند. تنوع زیاد گونه‌شناختی (انواع: زیورآلات، مهرها، سنجاها، ابزارآلات، ظروف، پیکرک‌ها، جنگ‌افزارها و اشیای متفرقه‌ی دیگر)، سبک‌شناختی (محلی، ایلامی و بابلی)، جنس و ارزش اشیاء، نشان می‌دهد که مراجعه‌کنندگان به معبد، شامل طبقه‌ی حاکمه و نیز طبقات فروتر جامعه می‌شده و هر کس متناسب با داشته‌ها و ماهیت نذر خود اشیایی را به معبد اهدا می‌کردند و به‌غیر از تعدادی از اشیاء، به‌ویژه سنجاها، دیسکی‌شکل و سرعَلَمک‌ها که به‌نظر می‌رسد ماهیت آیینی داشته باشند، بقیه‌ی اشیاء اهدایی در اصل ماهیت آیینی نداشته، بلکه در کنار کارکرد معمول خود، می‌توانستند به‌عنوان نذر به معابد اهدا شوند؛ همچنین به‌نظر می‌رسد در مقطع تاریخی و جغرافیایی مورد مطالعه‌ی سنتی آیینی در ارتباط با فضاهای نیایشی روباز و سرپشته وجود داشته که براساس آن، نیایشگران نذورات خود را بدون نظم خاصی در محوطه‌ی روباز مقدس (سنگتراشان) و نیز سطح کف معابد و گاه داخل شکاف‌های دیوار (سرخ‌دم لری) قرار می‌دادند؛ و چون این نذورات مربوط به خدایان بود، توسط خادمان نیایشگاه یا اقوام ساکن در منطقه تصرف نمی‌شده و در

طی زمان با انباشت رسوبات در فضای باز نیایشگاه و یا ایجاد کف جدید در داخل معابد، مدفون می‌شدند. در ارتباط با انتساب محوطه نیز پادشاهی الپپی با توجه به شواهد و مدارک موجود محتمل‌ترین گزینه مطرح است.

پی‌نوشت

۱. البته در مورد گاه‌نگاری این عصر اختلاف نظرهای بین پژوهشگران مختلف وجود دارد.
۲. سبک‌شناسی هنری اشیاء در قالب پژوهش دیگری در حال انجام است که در اینجا فرصت پرداختن به آن نیست.

کتابنامه

- استروناخ، دیوید؛ و رف، مایکل، ۱۳۹۰، *نوشیجان ۱: بناهای بزرگ دوره ماد*. ترجمه‌ی کاظم ملازاده، همدان: انتشارات دانشگاه بوعلی‌سینا.
- دلبران‌نیا، مریم، ۱۳۸۷، «معرفی، مطالعه و بررسی اشیای فلزی سرخ‌دم لری»، پایان‌نامه‌ی مقطع کارشناسی‌ارشد، دانشگاه تهران (منتشر نشده).
- دهقان، ناهید، ۱۳۸۲، «بررسی مهرهای به‌دست آمده از کاوش‌های سرخ‌دم لری موجو»
- ملکزاده، مهرداد، ۱۳۹۱، «نگاره‌شناسی و نشانه‌شناسی مفرغ‌های لرستانی برپایه یافته‌های کاوش باستان‌شناختی سنگتراشان خرم‌آباد»، رساله‌ی مقطع دکتری دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- عبدی، کامیار، ۱۳۸۸، «گزارش توصیفی دومین فصل از کاوش‌های باستان سرخ‌دم لری-کوه‌دشت»، پژوهشکده‌ی باستان‌شناسی (منتشر نشده)

- Danti, M. D., 2013, "The Late Bronze and Early Iron age in Northwestern Iran", in: *Ancient Iran*, ed by D.T.Potts, oxford, pp: 327-376
- Dyson. R. H & Muscarella, O. W., 1989, "Constructing the Chropology and Historical Implications of Hasanlu IV", *Iran*, No 27. pp: 1-27
- Muscarella, O. W., 1981, "Surkh Dum at the Metropolitan Museum of Art: a mini – report", *Journal of Field Archaeology*, Vol. 8, No. 3, pp. 327-359.
- Razmjou, Sh., 2005, "Religion and Burial Customs", In *Forgotten Empire: The world of Ancient Persia*, ed by: John Curtis and Nigel Tallis, The British Museum Press, pp. 150-180
- Schmidt, E. F., 1938, "The Second Holmes Expedition to Luristan," *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archaeology* 6, pp. 205-16.
- Schmidt, E. F.; Van Loon, M.N., & Curvers, H. H., 1989, *The Holmes Expeditions to Luristan, Text*. Chicago: Oriental Institute Publication 108.
- Van Loon, M. N., 1967, (No Title) in: *Bibliotheca Orientalis* XXIV. P.

23-25

- Young, C., 1969, *Excavations at Godin Tepe*. First progress Report, The Royal Ontario Museum Art and Archaeology, Occasional 17, Toronto.

Archive of SID